

להעיד שהלך לעולמו בנסיבות קשות במיוחד ובין רוצחי נפשו – ומיד תבינו מדוע אני משתמש בדמוי אכזרי זה – הייתי אני עצמי. אני מתכוון ליומן הירושלמי "הירדן", שסיים את חייו בשנת 1935.

מאמר שלי, בשם "לרוצח נפש אחי", שנכתב בסגנון חריף, יוצא דופן אפילו לגבי הימים ההם, ואפילו בהשוואה למספר מאמרים ראשיים שפירסמנו אז, במאי 1935, כתגובה על רצח חבר בית"ד קלמן שפירא בתוככי ירושלים – גרם לתגובה דרסטית של מושל המחוז הבריטי שהוציא צו סגירה נגד העתון בעוון "הסתה וסיכון שלום הציבור". אם אומר שלא הצטערנו כלל באותם הימים על סגירת העתון תהיה זו לשון המעטה. הרי פרשו חכמינו: ואהבת לרעך כמוך, ברור לו מיתה יפה. ואמנם, מוטב היה לו ל"הירדן" למות מיתה הירואית, שאלמלא צו זה, היה העתון סוגר את עצמו לדעת מחמת בושה על הלכות הכרונית שבה היה נתון כל ימי קיומו ובאותו פרק זמן במיוחד.

דלות זו שהזכרתי, זה חולי משותף לרבים מן העתונים שנעלמו. אולי משום שהיו כל כך עניים, רבים מהם נחשבו עוד בחייהם כמתים. אבל כפי שאמרתי ברישא של דברי: עתונים אינם מתים. בניגוד לבני אדם אשר אין אנו יודעים מה קורה לנשמותיהם אחר שהן פורחות מן הגוף, העתונים ממשיכים להתקיים, להפיץ ידיעה ודעה, לספר, לגרות, לשעשע גם אחרי שחדלו להופיע, וכמי שעוסק עתה קצת במחקר יכול אני להעיד כי ככל שהנייד שעליהם הם מודפסים מצהיב – גם אם לא היו צהובונים בגלגולם הקודם – ועם כל נגיעה בהם הם מגלים נטיה להתפורר בין האצבעות, הם הופכים יותר ויותר מעניינים ומסקרנים. במכון לחקר העתונות היהודית שאנו מקימים ומקיימים כאן באוניברסיטה – תוך שמירה אדוקה של מסורת הדלות – הקדשנו מינה מיוחדת לגיליונות אחרונים של כתבי עת שונים, שעל פיהם קל מאוד להוכיח את התניה שלא זו בלבד שעתונים אינם מתים, אלא שדווקא אחר שחדלו להופיע, הם מהווים אוצר נדיר של חכמה ומידע, בניגוד למה שאמר איוב אל שלושת רעיו, אם גם קצת באירוניה: "עמכם תמות חכמה".

לפני כמה ימים קיבלתי באמצעות ידיד שביקר לפי בקשתנו במכון ההיסטורי היהודי בווארשה, צילומים של כמה עתונים יהודיים מן העבר. הנה, למשל, רק כדי לסבר את האוזן, שבועון בשם "וארשויער יודישע צייטונג" – עתון ורשאי יהודי שנוסד בשנת 1867. כבר בתחילת השנה השנייה לקיומו מודיע אותו עתון לקהל קוראיו שהוא נאלץ לפרוש מן העולם. "איננו רוצים להתפאר – אומרת המערכת לקוראיה – אבל כל בעל מקצוע ויודע דבר חסר פגיות שקרא את העתון, יעיד שמטרתנו העיקרית הייתה לעודד את הקידמה ואכן רבות יכולנו לעשות בתחום זה, אילו זכינו בתמיכה כללית. אבל קרה דבר שונה מן המצופה: ככל שהעתון התפתח ונהיה מעניין יותר, פחת מספר מנוייו, שכן חלק ניכר של אחינו לאמונה ('רעליגיאנס ברידער') נאמר בלשון המקור, בידיש המגורמנת דאז) לא הבין או לא רצה להבין את החשיבות והנחיצות של עתון זה, ולמרבה הצער הם כה נחשלים, שכלל לא רואים צורך לקרוא עתון בכלל וכל מה שלא תואם את הלוח המחשבה המיושן שלהם הם מכנים 'אפיקורסות'. אין פלא – ממשיך העתון – שבכל עת פעולתנו שבענו מרורים רבים עד שהגענו בקושי ל-180 מנויים בלבד [180 באוכלוסייה של

בעת האחרונה קיבלנו ממקורות שונים, בעיקר ממזרח אירופה, רשימות של כתבי עת יהודיים שהיו ושרובם כבר אינם. יש ברשימות שמות רבים החוזרים על עצמם, יש שמות של עתונים ששפתם הייתה יידיש או עברית, אך ברשימה הם מאוייתים באותיות לטיניות או קיריליות, לעיתים בשגיאות מצערות. יש גיליונות בודדים, לפעמים אחד בלבד של עתון שהופיע במשך שנים ויש גיליונות ראשון ואחרון של עתון שלא האריך ימים, יש קטעי רשימות שבהם השמות מופיעים בסדר כרונולוגי (בהתאם לשנות הופעת העתון) או בסדר האלף בית העברי או הלוועזי, ויידרשו לא מעט מחקר ועבודה כדי להכניס בהם סדר.

המכנה המשותף לכולם, להוציא בודדים שאולי נותרו לפליטה, שהם מייצגים מציאות יהודית שאינה קיימת עוד. עולם שחרב. למרבה המזל, לפחות מבחינת המחקר העתונאי, חלק מכתבי העת שבאותן רשימות נשתמר פיסית – במקור או במיקרופילם – ואני מקווה שתאפשר לחוקרים גישה חפשית אליהם.

שלא כעתונים ביבשת האמריקנית או בארץ ישראל, כמעט כל העתונים שבאותן רשימות נכחדו מעל פני האדמה יחד עם קוראיהם, בשתי מלחמות העולם, בייחוד השנייה, וחלקם נפל קרבן למהפכה הבולשוויקית וספיחיה. בשתי האמריקות ובארץ ישראל שלפני קום המדינה ולאחר מכן במדינת ישראל נתחסלו עשרות רבות של כתבי עת – בתוכם גם עתונים יומיים – בגלל קשיים כלכליים ורק חלק קטן מסיבות אחרות, בעיקר דמוגרפיות או פוליטיות. ואינני כולל בקטיגוריה זו עשרות אם לא מאות "מקומונים" קיקיוניים, שהתחסלו באותה בהילות שבה קמו. איש לא התאבל על העלמם, כפי שאיש לא ברך על הקמתם. אני מתכוון לאותם כתבי עת רבים, מהם עתונים רציניים שהיו כמעט ל"מוסד", מבחינת מעמדם בחברה ובמדינה, שנעלמו מן הנוף העתונאי בעשור האחרון.

מדוע? איך קרה הדבר? מי אחראי להעלמם? ביקשנו תשובות, ולו חלקיות, ברב שיח שערכנו באוניברסיטה לפני כחודשיים, מפייהם של ארבעה בני סמכא שאנו מפרסמים את דבריהם, בחוברת זו של "קשר", כלשונם, יחד עם כמה מאמרים וקטעים אחרים המוקדשים אף הם לעתונים שהיו ואינם עוד.

אני מביא כאן, בשנויים קלים את דברי הפתיחה שלי לאותו רב שיח על מות עתונים:

"עד כמה שזה יישמע ככופר בעיקר – עתונים בעצם אינם מתים. אולי לא חשבתי כך כאשר בעשרות שנות עבודתי המקצועית השתתפתי בטקסי הקבורה או האשכבה לפחות לחצי תריסר כתבי עת, יומונים, שבועונים ואחרים, שהייתי בין עורכיהם או ממלאי טוריהם והם אינם מופיעים עוד. על אחד כזה יכול אני

שאל מדוע אין לנו כאן בארץ שיטה, שנהוגה בצ'כיה הדמוקרטית של היום, של סיבסוד עתונים. זה איננו רעיון צ'כי מקורי. בכמה מדינות סקנדינביות היה קיים הסדר – כל ארץ ושיטתה – לסיבסוד עתונים חלשים. רעיון דומה העלה באחרונה – כך קראתי במאמר ב"ווישינגטון פוסט" בנובמבר 1993 – גם משפטן אמריקני, פרופסור אדווין בייקר מאוניברסיטת פנסילבניה בספר חדש, "פירסומת ועיתונות דמוקרטית" ("Advertising and a Democratic Press"), בו הוא מבכה את הירידה החמורה שחלה ברמתם של העיתונים, בתכניהם ובמסריהם לחברה, בין היתר בשל אילוצי התחרות הקשים ביניהם, בעיקר על פירסומת. בשל כך הופכים העיתונים ל"חיות מחמד" של תאגידי הפירסום הענקיים וחדלים למלא את הפונקציה הפוליטית-חברתית העיקרית שלהם, היינו השתתפות הציבור הרחב, ולא רק של מעמדות ושכבות מסוימות בתהליכים הפוליטיים.

בהתאם לאותו מאמר, מציע פרופסור בייקר שיטה מתוחכמת של התערבות הממשלה מזה והחייאת העתונות המפלגתית-פוליטית מזה, בין היתר על ידי חלוקה מחדש של ההכנסות מפירסומת, כדי להקטין בדרך זו את התלות של העיתונים בגורמים מסחריים אינטרסנטיים. רעיונות דומים – בוואריאציות התואמות את המצב המיוחד בארץ – מועלים גם כאן בעת האחרונה, בעיקר אחר הנהגת הטלוויזיה המסחרית שעלולה לנגוס בפלח רציני ביותר של הכנסות העיתונים ממודעות. חוששני שזה פתרון שטומן בחובו את זרעי הבעיה הבאה. הפתרון אולי חמור יותר מן הבעיה. קשה לי להאמין, לאור ניסיונות מרים שיש לנו בארץ עם פוליטיקאים מכל המפלגות, שניתן להגיע להסדר הוגן שיבטיח את המשך קיומה של עתונות חופשית ובלתי תלויה באמת, כאשר נציגי מפלגות פוליטיות יהיו אלה שיחלקו את התמיכות לעתונים הנזקקים, או יפצו עתונים על אובדן הכנסה על פי מפתח שהם, הפוליטיקאים, יקבעו. די לנו בסכנות הקיימות והמצטברות לחופש העתונות וחלילה להזמין סכנות נוספות.

עתונים חופשיים מסוכנים לפוליטיקאים – זה טוב. פוליטיקאים האוחזים בידם מפתח לעצם קיומם של עתונים, מסוכנים לחופש העתונות – זה רע. חוששני, שטרם הומצאה שיטת בנייים שתענה גם על הבעיה וגם על הפתרונות המוצעים ומדי פעם נצטרך לחזור ולערוך שיחות על... מותם של עתונים, ועל תרומתם למדע אחרי מותם.

ראש התוכנית ללימודי עיתונות והמכון לחקר העיתונות היהודית (בהקמה)

700 אלף יהודים – ש.ר.] – שאין בזה כדי לכסות אפילו את הוצאות הדפוס.

בצורה יותר אלגנטית סגר את עצמו השבועון בידיש שהופיע בסין – כן, בשנחאי – במאמצם המשותף של עתונאים וסופרים-פליטים מפולין שהגיעו בנדודיהם ותלאותיהם בימי מלחמת העולם השנייה למזרח הרחוק. בהודעה לקוראים בגיליון ה'2 באוגוסט 1946 אומרת המערכת: בצער רב אנו מודיעים שבגלל קשיים כספיים אנו נאלצים להפסיק זמנית את הופעת השבועון שלנו "אונזער וועלט" (עולמנו) – כנראה זה העולם שחרב עליהם – ומקווים לחדש הופעתו בקרוב. למותר להוסיף שהבטחה זו לא קוימה.

"עולמנו" זה הרי הוא עולם ומלואו המעיד כאלף עדים על אותו פרק נורא בהיסטוריה היהודית שהיום כבר עושים עליו סרטים, אבל אז נכתבו דפיו בדם וביסורים במה שאנו מכנים בשפתנו "זמן אמת".

ולמה נרחיק? כיוון שיושב עמנו ברב שיח זה עמוס שוקן, אביא כמה מובאות מן היומון "חדשות" שחדל להופיע ב-29 בנובמבר 1993. כותרתו הראשית באותו יום היא: "למרות המשבר בשיתות, רבין הורה למשלחת לא להתפטר". או כותרת אחרת: "בהתנגדות מר"צ, אישרה הממשלה חוק למניעת יבוא בשר טרף", או: "מטוסי קרב תקפו יעדי מחבלים מדרום לצידון".

כאילו עמד העולם מלכת מאז... ובעמודו האחרון של אותו גיליון האמור להיות אחרון, אתה קורא, הו איזו אירוניה מרה בשביל מנסחי ההודעה: "קוראים המבקשים לדווח על חדשות טובות מתבקשים להתקשר לחדשות, טלפון 5656555". מעניין לאילו חדשות טובות עוד ציפה העורך שכבר ידע שזה יומו האחרון של העתון.

ומצוי בידינו גם הגליון האחרון הפתטי של "העולם הזה", בפורמט המגזיני מה-24 בפברואר 1993, עדיין בעריכתו של רפי גינת, בטרם שינה צורה ועבר לידי של רינו צרור לפרק האחרון בקיומו. רחל המרכלת אינה מוותרת על המדור שלה וכך גם כל יתר המדורים, אבל מתוסף עליהם מדור הומור מקאברי במיוחד, מוקדש להתחסלותו, מעין הלוייה עצמית עליזה ופוחזת. ואין אני מביא אלא קומץ קטן מן האוסף. צאו וראו מה ניתן ללמוד על העולם, על עם ישראל, על העתונות ועל מה לא מן הגיליונות המצהיבים האלה של עתונים שלכאורה הם מתו אבל למעשה הם מוסיפים להתקיים וממש כמו יין טוב ככל שהם מתיישנים נהיה טעמם ערב יותר לחיכו של כל חוקר, המבקש ללמוד מן העבר על ימינו אלה והימים שיבואו.

עד כאן על הרב שיח "על מות עתונים". האם גזירה משמים היא שעתונים "ימותו" בגלל קשיים כלכליים? – יש עונים על כך – כן. ככל שהעתונות נתפשת יותר ויותר כתעשייה, או כענף מסחרי, היא תנוהל ותקויים ככל ענף תעשייתי אחר: תרוויח – תתקיים. תפסיד – תחוסל. יתקיים בהם הכלל הדרוני של הישרדות החזקים.

נזדמן לי בחודש שעבר להיפגש כאן עם שר התרבות הצ'כי, פאוול טיגריד, שערך ביקור קצר באוניברסיטה. כשהזכרתי בשיחה איתו את התופעה הזו של העלמותם של עתונים, מהם מן המובילים בענף, בגלל קשיים כספיים,